

DİVÂNÜ LUGÂTİ’T-TÜRK’TE YAĞMA BOYU VE YAĞMA DİYALEKTİNE AİT KAYITLAR

Araş. Gör. Ersin TERES*

ÖZET

11. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınan *Divânu Lugâti’-Türk*, gerek Türk kültür tarihi açısından gerekse yazıldığı coğrafyanın kültür tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. İçinde barındırdığı kültürel bilginin yanı sıra Türk tarihine, etnolojisine, mitolojisine, halk edebiyatına, coğrafyasına, milli kültürüne, kısacası 11. yüzyıl Türk yaşayışına dair hemen her türlü bilgiyi bulabileceğimiz bu önemli eser öntümüzde bir kültür hazinesi gibi parlamaktadır. *Divânu Lûgati’-Türk*’te bilgi bulabileceğimiz konulardan biri de 11. yüzyılda yaşayan Türk topluluklarıdır. Bu topluluklardan biri de Yağmalardır. Haklarında fazla bilgiye sahip olmadığımız Yağma boyu hakkında ilk bilgileri Kaşgarlı’nın *Divânu Lugâti’-Türk*’ünden öğrenmekteyiz. İşte bu makalede *Divânu Lugâti’-Türk*’te Yağma boyu hakkında verilen bilgiler ve Kaşgarlı’nın Yağma diyalektine ait olduğunu belirttiği sözcükler üzerinde duracağız. Bu sözcüklerden bazıları şunlardır: *biste*, *çarun*, *çünük*, *otran*, *şünük*, *yazak*, *yemet*, *idiş*, *arala*.

Anahtar Kelimeler: Karahanlı Türkçesi, *Divânu Lugâti’-Türk*, Yağma, Etimoloji

ABSTRACT

YAGMA TRIBE IN DIWAN LUGAT AT-TURK AND RECORDS ON YAGMA DIALECT

Diwan Lugat at-Turk which was written at the half of 11th century, has an important in terms of both Turkish culture history and culture history of geography of its surrounding. In addition to cultural knowledge into it, we can find all information about Turkish culture, etnology, mytology, folklore, geography, national culture, briefly, Turkish life in 11th century. It shines as a cultural treasure. Another information which we will find in *Diwan Lugat at-Turk* is Turkish communities in 11th century. One of them is Yagma. We do not have enough information about Yagma. We learn first knowledge about Yagmas from Kaşgarî’s *Diwan Lugat at-Turk*. In this article, we will dwell upon the some records about Yagmas in *Diwan Lugat at-Turk* and words which Kaşgarlı said that they are belong to Yagmas. Some of these words are following: *biste*, *çarun*, *çünük*, *otran*, *şünük*, *yazak*, *yemet*, *idiş*, *arala*.

Keywords: *Qaraqhanid Turkic*, *Diwan Lugat it-Turk*, *Yagma*, *Etymology*

11. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınan ve kültür, tarih, coğrafya, etnoloji, mitoloji, folklor vb. alanlarda çağını aydınlatan *Divânu Lugâti’-Türk* ansiklopedik bir sözlük niteliği taşımaktadır. Bu ansiklopedik sözlük aynı zamanda Karahanlı Devletinin teşekkülünde önemli bir yeri olan Türk boyları hakkında da bilgi bulabildiğimiz birinci elden bir kaynaktır. Eserin yazarı Kaşgarlı Mahmud Türk boyları hakkında verdiği bilgilerin yanı sıra bu boylardan bazılarının konuştuğu diyalektlere ait de malumatlar vermekte, bazı sözcüklerin yanına hangi diyalekte kullanıldıklarını bazen belirterek ansiklopedik sözlüğüne kısmen de olsa diyalektoloji sözlüğü niteliği kazandırmaktadır.

Kaşgarlı Mahmud’un hakkında bilgi verdiği boylar arasında Yağma, Çiğil, Karluk, Oğuz, Peçenek, Kıpçak, Yemek, Başkırt, Basmıl, Kay, Yabaku, Tatar, Kırgız, Tuhsı, Uğrak, Çaruk, Çomul, Uygur, Tangut, Soğdak, Kençek, Argu ve Hitay boyları bulunmaktadır. Kaşgarlı Mahmud eserinde “Türk kavminin boyları hakkında söz” adlı bölümde Türk boylarının adlarını verirken şunları söylemektedir:

“Türkler aslında yirmi boydur. Bunlardan her bir boyun birçok oymakları vardır ki sayısını ancak Allah bilir. Ben bunlardan kök ve ana boyları saydım. Oymakları bıraktım. Yalnız herkesin bilmesi için gerekli olanı, Oğuz kollarını ve hayvanlarına vurulan damgalarını yazdım. Bundan başka her boyun bulunduğu yeri de bildirdim. Bizans -Rum- ülkesine en yakın olan boy Peçenek’tir. Sonra Kıpçak, Oğuz, Yimek, Başgurt, Basmıl, Kay, Yabaku, Tatar ve Kırgız gelir. Kırgızlar Çin ülkesine yakındırlar. Bu kabilelerin hepsi Rum ülkesi yanından doğuya doğru şöyle uzanır: Çiğil, Tuhsı, Yağma, İğrak (Uğrak), Çaruk, Çomul, Uygur, Tangut ve Hitay gelir. Burası Çin’dir. Daha sonra Tavgaç gelir, burası Maçin’dir. Bu boylar kuzey ile güney arasında bulunurlar.¹

Bu boylardan hakkında en fazla bilgiye sahip olduğumuz boy Oğuzlardır. Bugüne kadar en çok Oğuzlar üzerinde çalışmalar yoğunlaştırılmıştır.² Diğerleri hakkında yeterli bilgiye ulaşmak çok mümkün değildir. Türk boyları hakkında

¹ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK, Ankara, 1939 (1992³), s. 28.

² Oğuz boyları hakkında daha fazla bilgi için bkz Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri*, Boy Teşkilatı, Destanlar, AÜDTCF Yay., Ankara, 1967; S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, İstanbul, 2002.

yetersiz de olsa temel bilgiler edinebildiğimiz kaynaklar Arap ve Çin kaynaklarıdır.³

Üç bölümden oluşan bu makalenin birinci bölümünde Yağma Boyu hakkında *Divânu Lugâti’t-Türk* dışındaki kaynaklarda verilen bilgiler üzerinde duracak, bir sava göre Karahanlıların menşeyini oluşturdukları söylenen Yağmalar hakkında birincil kaynaklarda aktarılan bilgiler yer vereceğim. İkinci bölümde *Divânu Lugâti’t-Türk*’te Kaşgarlı Mahmud’un bu boy hakkında verdiği kayıtları ele alacağım. Üçüncü bölümde ise *Divânu Lugâti’t-Türk*’te Yağma boyuna ait olduğu ifade edilen sözcükleri verip bunlardan bazıları üzerinde ayrıntılı bir şekilde duracağım.

Karahanlı Devlet Teşkilatının teşekkülünde önemli bir yere sahip olduğu düşünülen Yağma Boyunun Karahanlı hanedanının menşeyini oluşturan boy olduğu bilim dünyasında epeyce savunucu bulmuş bir görüştür. Bu tez asıl ve ilk olarak V. V. Barthold ve V. Minorsky tarafından ileri sürülmüştür. Daha sonra Faruk Sümer ve Reşat Genç’de bu teze katılmışlar ve bu tez önemli bir destek bulmuştur.⁴ Bu düşünceyi savunan tarihçilerin destek noktası, yani kaynakları, *Hududü’l-Âlem*, *Mücmelü’t-Tevarih*, *Gardizi* ve *Divânu Lugâti’t-Türk*’te yer alan yetersiz bilgilerdir.⁵ Bu bilim adamlarından V. V. Barthold daha sonra görüşünü değiştirerek Karahanlıların asıl kurucularının Karluklar olduğunu belirtmiştir.⁶

Hududü’l-Âlem’de Yağmalarla ilgili şu bilgiler aktarılmaktadır: “Buranın doğusunda *Toguz Guzz* (Uygurlar) ülkesi, güneyinde Kuça nehrine karışan Hûland nehri, batısında Karluk sınırları bulunmaktadır. Burada çok az ziraat yapılmakta, ancak çok fazla kürk imal edilmektedir. Avcılık yaygındır. Zenginlikleri at ve koyundur. Halkı sert, kuvvetli, çok silaha sahip ve

³ Türk boyları hakkında bilgi veren Çin kaynakları için bkz Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, TTK, Ankara, 2004.

⁴ Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1981, s. 125.

⁵ Daha fazla bilgi için Ekber, N. Necef, *Karahanlılar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2005, s. 138-140; Ömer Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, IQ Kültürsanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 103-111, Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1981, s. 36-37.

⁶ Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1981, s. 125.

savaşçıdır. Melikleri Tokuz Oğuz evladındandır. Yağmaların pek çok boyu vardır. Bin yedi yüz tanınmış boyu olduğu söylenir. Kaşgarın başkanları eski zamanlarda Karluklardan ve Yağmalardan idi. *Artuç*, Yağmaların kalabalık bir köyü iken halkı yılanlar fazla çoğaldığı için burayı terk etti. Hîrgilî ve Hîrmekî büyük bir köy olup halkı Artuçlar idi. Bu bilgilere göre Yağmaların Kaşgar ile onun kuzeyindeki Narin ırmağı arasında yaşadıkları tahmin edilmektedir.⁷

Yağmaların adına rastladığımız bir diğer kaynak da *Mücmelü’t-Tevârih ve’l-Kıyas*’tır. Bu eserde Yağma padişahına “Buğra Han” dendiği kaydedilmiştir. Bu bilgi Karahanlıların menşeyinin Yağma boyu olduğunu savunanların için bir destek noktası olmuştur. Çünkü Karahanlıların hükümdarlarına da “Buğra Han” denilmektedir.⁸

Uygurlardan kalma Taryat (Terhin) kitabesinde de Yağma adı bir topluluk adı olarak geçmektedir. Kitabede Uygur Kağanı Bayan Çor’un komutanı Bilge Kutlug Tarken Sengün seferinde Yağma Lumçisi’sinden söz edilmektedir.⁹

Gardîzî de Yağmalar hakkında bilgi vermektedir. Ona göre Yağmaların menşeyi şöyledir: Türk Hakamı (Uygur Kağanı) Karlukların çoğaldığını, üstünlük kurduklarını, Toharistan Haytalları’yla (Eftalitler?) birlik olduklarını, onlardan kız alıp, onlara kız verdiklerini, Türkistan’ın zayıfladığını görünce ülkesinin akıbetinden korktu. Sonra Tokuz Oğuzlardan bir bölük kaçıp kabileleri arasından çıktılar. Karlukların yanına vardılar. Karluklar onlarla ilgilenmediler. Sonra Türk hakamı onlara Karluklar ve Kimekler arasına inmelerini söyledi. Bunların arasına kötü huylu ve Yağma adında biri vardı. Çin’in sol tarafından kudretli ve hayvanları çok insanlar bulunuyordu. Bu kabile arasında anlaşmazlık çıktı. Bunlardan bir grup gelip Türk hakanının himayesine girdiler. Yağmaların yanına gelince onlarla karıştılar. Türk hakanına haber göndererek senin hizmetine girdik, müsaaden olursa Yağmalarla birlikte yaşayalım dediler, Türk hakanına bu teklif iyi geldi, onlara müsaade verdi. Sonra Karluklar bunlara kötü

⁷ Ekber N. Necef, *Karahanlılar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2005, s. 138-140.

⁸ Ekber, N. Necef, *Karahanlılar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2005, s. 138-140.

⁹ Talat Tekin, “Kuzey Moğolistan’da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi”, *Belleten*, c. 46, Ankara, 1982, s. 811.

davrandılar. Bunlar da rahatsız olup Kimakların tarafına geçtiler. Bazıları oraya varınca Şad Tutuk onlara kötü davranıp onlardan haraç istedi. Bunun üzerine hakanın anına gittiler. Hakan onların büyüğüne “Yağma Tuğ” adını verdi.¹⁰

Yağma boyu hakkında Çin kaynaklarında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Çin Kaynaklarını iyi bilen Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Türk Boyları* adlı eserinde Yağmaların ilk defa Kaşgar ile kuzeyindeki Narın ırmağı arasındaki bölgede yaşadıkları sırada tarih sahnesinde görüldüklerini belirtip onların kalabalık bir topluluk olduklarını ifade etmiştir.¹¹

Yağma boyu hakkında bilgi veren bütün bu birincil kaynakların yanı sıra bir diğer birincil kaynak da Kaşgarlı Mahmud’un *Divânü Lugâti’t-Türk*’üdür. *Divânü Lugâti’t-Türk*’te de Yağma Boyu hakkında önemli bilgiler verilmiştir.

Divânü Lugâti’t-Türk’te Yağma Boyunun adı birçok kez geçmektedir. İlk geçtiği yer eserin başında yer almaktadır. Kaşgari Türk boyları arasında dolaşip hangi Türk dillerini öğrendiğini açıklarken şunları ifade etmektedir:

“Ben onların en uz dillisi, en açık anlatanı, aklıla en incesi, soyca en köklüsü, en iyi kargı kullananı olduğum halde onların şehirleri ve bozkırları boyunca seyahat ettim Türk, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma, Kırgız boylarının dillerini, kafiyelerini belliyerek faydalandım; öyle ki onların konuşma gruplarının her birinin dilini mükemmel biçimde öğrendim ve iyi bir sistemle bütün bu öğrendiklerimi bir kitapta topladım.”¹²

Kaşgarlı “Türk Dilleri Üzerine Söz” kısmında ise Türk dilleri hakkında bilgi verirken Yağmaların dilinden de bahseder. O, Kırgız, Kıpçak, Oğuz, Tuhsı, Yağma, Çiğil ve Oğrak ve Çarukların Türkçeyi tek dil olarak konuştuklarını ifade eder. Yine aynı yerde Türk dilleri arasında en açığının Oğuzca olduğunu söyler. Ardından da en doğrularının Yağma ve Tuhsı diyalektleri ve İla, Ertis, Yamar ve İtil ırmakları kenarında, Uygur ülkesine kadar uzanan bölgede oturan halkların konuştuğu diyalektler olduğunu beyan

¹⁰ Gardizi, Zeynü’l-Ahbar, yay. A. Habibi, s. 260; Faruk Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, Ankara, 1994, s. 73, Ekber, N. Necef, *Karahanlılar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2005, s. 140.

¹¹ Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, TTK, Ankara, 2004, s. 128.

¹² Besim Atalay, *Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK, Ankara, 1939 (1992³), s. 4.

eder. Ona göre Türk diyalektleri arasında en nazik diyalekt ise Hakanilerin ve onlarla ilişkili olanların konuştuğu diyalektlerdir.¹³

“Diyalektik Farklılıklar Üzerine Söz” başlıklı bölümde Kaşgarlı, Türk dillerini karşılaştırmaktadır. Burada Yağma diyalekti hakkında da bilgi vermiştir.

Yağma, Tuhsı, Kıpçak, Yabaku, Tatar, Kay, Çömül ve Oğuz diyalektleri noktalı *đāl*’ların, *yā*’ya dönüşmesi konusunda hemfikirdirler. Bu diyalektlerde o, asla *đāl*’la telaffuz edilmez. Örneğin, bu gruba girmeyen diyalektlerin bütünü “kayın ağacı” sözcüğünü *kağın* şeklinde söylerken, bu gruptaki diyalektlerde *kağın* şeklinde söylenir. Ve yine “kanun” sözcüğü *kağın* şeklinde söylenirken; onlar da *kağın* şeklinde söylerler.¹⁴

Kaşgarlı maddebaşlarını açıklarken bazen de dilbilgisi kurallarına değinir. Bu kısımlarda da Yağma diyalektine ait bilgiler bulmaktayız.

Diyalekt gruplarının çoğu- Yağma, Tuhsı, Çiğil, Argu ve Çin’e kadar olan Uygurlar- geçmiş zaman ekinin *đāl* ve *yā*’ olmasında aynı fikirdedirler; bu yüzden *bardı* “gitti.” derler. Buna karşılık Oğuzlar, Kıpçak ve Suvarin’lerin bazısı *āf*, *gayn* veya *işba*’lı sözcüklerde *kāf* la *ya*’nın yerini değiştirirler ya da *rikka* ve *āf*’lı sözcüklerde *kāf* yerine *kāf* getirirler. Bu şivede, çoğul ve tekil tek şekle sahiptir, onlar arasında ayırım yoktur. *kāf* ile *ya* *kurduğı* “O yay kurdu”; *men ya kurduğı* “ben yay kurdum.”; *biz ya kurduğı* “biz yay kurduk.” *gayn* ile *ol süüt sağduğı* “o süt sağdı”; *olar tagğa ağduğı* “o dağa tırmandı”; birinci çoğul şahıs: *biz ağduğı* “biz tırmandık.” *işbā* ile: *ol anı urduğı* “o ona vurdu”; *men munda turduğı* “ben burada kaldım.” *kāf* ile: *ol keldüğı* “o geldi”; *biz keldüğı* “biz geldik”.¹⁵

Bir diğer dilbilgisi kuralı açıklanırken de şunlar söylenir:

Bu genel bir kuraldır, tüm eylemler için geçerlidir. Zaman, yer ve vasıta adları köke *kāf*, *işbā*’lı sözcüklerde *gayn*, *vav* ve *rikka*, *imale*, *kāf*’lı sözcüklerde

¹³ Besim Atalay, *Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK, Ankara, 1939 (1992³), s. 30.

¹⁴ Besim Atalay, *Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK, Ankara, 1939 (1992³), s. 32.

¹⁵ Robert Dankoff. [with James Kelly] Mahmud al-Kaşgari, *Compendium of the Turkic Dialects* (Divan Luyat at-Turk) I, Cambridge, 412.

gayn yerine *kāf* eklenerek oluşturulur. Bu Çiğil, Yağma, Tuhsı, Argu ve Yukarı Çin’ kadar olan Uygur şivelerinde bulunur. Oğuz, Kıpçak, Peçenek ve Bulgar diyalektlerinde böyle isimler yapmak için emir sıgasına *sin* ve *yā* eklenir.¹⁶

Bir diğer kayıt da maddebaşı olan *Yağma* sözcüğü açıklanırken bulunur. Burada şunlar söylenmektedir: Türk boylarından biridir. Bunlara “Kara Yağma” da denir. Taraz yakınlarında bir yerde yaşarlar”.¹⁷ Reşat Genç, Kaşgarlı’nın bunlara “Kara Yağma” da denildiğini belirtmesi onların bir zamanlar Uygurlara tabi olmalarının bir ifadesi olabileceğini söyler. Ona göre, “kara” sıfatı Türkçede ve Kaşgarlı’nın eserinde köleliği ve tabiiyeti ifade etmektedir. Onların batıya göçleri esnasında başlarında işaret edildiği gibi Uygur hanedanının bir kolu bulunuyordu. Bu hanedan mensupları “Buğra Han” unvanını taşıyorlardı.¹⁸

Yine Kaşgarlı *İli* ırmağından bahsederken “Türklerden Yağma ve Tuhsılar ile Çiğillerden bir bölüğün indiği bir dere” şeklinde bir açıklama getirmektedir.¹⁹ Yağma adının geçtiği bir kayıt da *Ak Terek* adının açıklaması sırasında görülür. Kaşgarlı *Ak Terek*’i “Yağma ülkesinde İli suyu üzerinde bir geçit”²⁰ olarak tarif etmiştir. *Yağma* adında bir köyden bahsederken de bu köyün *Tiraz* yakınında bir köy olduğunu ve adının Yağma boyunun adı ile ilişkisi bulunduğunu beyan etmiştir.²¹

Yağma boyu hakkında *Divânü Lugâti’t-Türk*’te yer alan diğer kayıtlar Yağma boyuna ait olduğu ifade edilen maddebaşlarıdır. *Divânü Lugâti’t-Türk*’te tespit edebildiğimiz kadarıyla 25 sözcükte Yağma diyalekti kaydı bulunmaktadır. Bunların bazılarında doğrudan sözcüğün Yağma diyalektine ait olduğu kaydı yer alırken bazılarında Yağma diyalektine atıfta bulunulmuştur. Tıpkı *sin* ‘sen’ sözcüğünün açıklamasında olduğu gibi.

¹⁶ Robert Dankoff. [with James Kelly] Mahmud al-Kasgarî, *Compendium of the Turkic Dialects* (Diwan Luğat at-Türk) I, Cambridge, 415.

¹⁷ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III*, TDK, Ankara, 1941 (1992³), s. 34.

¹⁸ Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1981, s. 125.

¹⁹ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK, Ankara, 1939 (1992³), s. 92.

²⁰ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK, Ankara, 1939 (1992³), s. 81.

²¹ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III*, TDK, Ankara, 1941 (1992³), s. 34.

“*sin*: ‘Sen’. Kençek dilinde. Türkler sen derler. Kençek dilinde sözcükler çoğu kere esreye uyarlar. Çünkü onların dili kötüdür. Yukarı Çin’e dek Çiğil, Yağma, Tuhsı dillerinde ötre olur. Rum ülkesine dek Oğuzlar, Suvarlar ve Kıpçaklar üstün kullanırlar. Bu Türklerin deveye ت harfinin üstünüyle *teve* demeleri gibidir.”²²

Yağma diyalektine ait sözcüklere genel olarak bakıldığında daha çok kişi adı, nesne adı, hayvan adı, yer adı ve eylemlerin bulunduğu görülecektir. Yağma diyalektine ait sözcüklerin *Divânü Lugâti’t-Türk*’teki kayıtlarını verecek *çarun*, *çigne*, *karakla-*, *otran*, *yazak* sözcükleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde duracak, diğer sözcüklerin ise yalnızca anlamlarını vereceğiz.

ayıg: *Divânü Lugâti’t-Türk*’te “ayı” anlamı verilmiş ve şu atasözü içinde geçmiştir: *awçı neçe al bilse adıg ança yol bilir* “Avcı ne kadar al bilirse, ayı da o kadar yol bilir” Bu sav iki kurnaz kişi karşılaşmalarında söylenir. Sözlükte *adıg* biçimiyle de görülmektedir. Sözcüğün açıklamasından sonra Oğuz, Kıpçak ve Yağma diyalektlerinde bulunduğu kaydı verilmiştir.²³

adgırak: *Divânü Lugâti’t-Türk*’te “kulakları ak, vücudunun öbür tarafları kara olan geyik. Dişi koyun için koç ne ise bu da geyik için odur” açıklaması getirilmiştir. Bu sözcüğün açıklamasından sonra gelen *adgırak suwı* ifadesinin Yağma ülkesinde bir nehrin adı olduğu beyan edilmiştir.²⁴

biste: *yaraş-* “anlaşmak” eyleminin açıklaması sırasında verilen bir manzumede geçen *biste* sözcüğü için *Divânü Lugâti’t-Türk*’te şunlar söylenmiştir. “Tüccarlara evsahipliği eden bir kişinin adıdır; tüccar onun evinde konaklar, o tüccarın malını satıverir, koyunlarını toplar, onu evinde konuk eder. Tüccar ayrılacağı zaman yirmi koyundan birini alır. Bu Tuhsı, Yağma ve Çiğiller arasında bir gelenektir; ben onların böyle yaptıklarına şahit oldum.”²⁵

epmek: Yağma, Tuhsı boylarıyla Oğuz ve Kıpçaklardan bir takımlarının dillerince “ekmek” demektir. Bunun Arapçada örneği vardır: Çıkkak yakınlığı yüzünden ب nin yerine و harfine, و harfinin de ت ye çevrilmesi gibi şeklinde bir

²² Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III*, TDK, Ankara, 1941 (1992³), s. 138-139.

²³ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK, Ankara, 1939 (1992³), s. 84.

²⁴ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK, Ankara, 1939 (1992³), s. 144.

²⁵ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III*, TDK, Ankara, 1941 (1992³), s. 71-72.

açıklama getirilmiştir.²⁶ “Ekmek” sözcüğü ile ilgili Mustafa S. Kaçalın’ın oldukça aydınlatıcı bir makalesi bulunmaktadır.²⁷

evet: “Evet, peki” manasına gelen bir sözcüktür. Bunda üç türlü söyleyiş vardır. Yağma, Tuhsı, Kıpçak boyları *ewet*, Oğuzlar *emet*, öbür Türkler *yemet* derler. Kaşgarlı *yemet* sözcüğünü açıklarken “evet anlamına gelen bir sözcüktür. ʿ harfini ʰ harfine çevrilerek *emet* dahi denir.” ifadelerini kullanmıştır.²⁸ *Evet*, sözcüğünün kökeni üzerine birçok makale kaleme alınmıştır.²⁹

idiş: *Divânü Lugâti’t-Türk*’te “içki kadehi” anlamı verilmiş, Yağma, Tuhsı, Yemek, Oğuz ve Argu dillerinde tas, tabak, bardak, kap, tencere vb. her şeye böyle dendiği ifade edilmiştir.³⁰

İli: Bir ırmak adı. Türk kavimlerinden Tuhsı ve Yağma’ların ve Çigil’lerden bir kısmının barındığı yer. O Türk ülkelerinin “Ceyhun”udur.³¹

ka-: *Divânü Lugâti’t-Türk*’te “yığmak, sandığa koymak” anlamı verilmiştir. Sözcüğün Yağma dilince olduğu belirtilmiştir.³²

maraz: *Divânü Lugâti’t-Türk*’te “ücretle çalışan adam, ırgat. Argu ve Yağma dillerince ‘hıyar maraz’ denir.” açıklaması yapılmıştır.³³

ota-: *ol otuñ otadı* “O odunla ısındı, odun yaktı.” Bu, kibar bir sözcüktür, ama Yağma ve Yemek şivelerinde bulunur, şeklinde açıklanmıştır.³⁴

mün: *Divânü Lugâti’t-Türk*’te “Çorba” anlamı verilmiş şu açıklama

²⁶ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK, Ankara, 1939 (1992³), s. 101.

²⁷ Mustafa Sinan Kaçalın, “Ekmek”, *Edebiyat, Edebiyat Öğretimi ve Değişibilim Yazıları*, Ankara, Mayıs 2006, s. 90-105; “Ekmek”, *Yemek ve Kültür*, sy. 4, İstanbul, 2006, s. 61-70.

²⁸ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK, Ankara, 1939 (1992³), s. 51.

²⁹ Mehmet Vefa Nalbant, “Evet Kelimesinin Kökeni Üzerine”, *Mustafa Canpolat Armağanı*, yay. Aysu Ata, Mehmet Ölmez, Ankara, 2003, s. 109-117; Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, MEB Yay, İstanbul, 1992; Hatice Şahin, Evet ve Hayır Kelimeleri Üzerine, *Türk Dili*, sy. 593, Ankara, Mart 2001, ss.528-535; C.S.Mundy, “Evet, evet ki, Geyise” *Studia Altaica*, Ural-Altäische Bibliothek, Wiesbaden, 1957, s. 118-125.

³⁰ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK, Ankara, 1939 (1992³), s. 61.

³¹ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK, Ankara, 1939 (1992³), s. 92.

³² Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III*, TDK, Ankara, 1941 (1992³), s. 249.

³³ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK, Ankara, 1939 (1992³), s. 411.

³⁴ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III*, TDK, Ankara, 1941 (1992³), s. 252.

getirmiştir. Ben Yağmalar arasında işittim: “Çorba getir” anlamında *mün keldür* dediklerini duydum, ama onlar şehriye çorbası getirdiler, çünkü onlar bundan onu anlarlar. Bu isimlerde Türk yazısında yumuşak harf getirmek de olabilir; lâkin kelimenin dilde söylenişi yazdığım gibidir.³⁵

pışık et: *Divânü Lugâti’t-Türk*’te “Pişmiş et”, Yağma şivesinde *pışığ* derler, açıklaması yapılmıştır.³⁶

süçig: *Divânü Lugâti’t-Türk*’te “şarap” anlamı verilen bu sözcük birbirine zıt iki anlam bildirir. İli vadisinin halkları olan Yağma, Tuhsı ve Çigil boylarının şaraba: *kızıl süçig* dedikleri ifade edilmiştir.³⁷

Tat: *Divânü Lugâti’t-Türk*’te “tat, yabancı, Müslüman olmayan” anlamı verilmiştir. Yağma, Tuhsı diyalektleri kaydı vardır.³⁸

tartuk: *Divânü Lugâti’t-Türk*’te Yağma ülkesinde bir şehir olduğu söylenmektedir.³⁹

taşık-: Yağma, Tuhsı, Kıpçak, Yabaku boylarında “dışarı çıkmak” anlamında olduğu söylenmiştir.⁴⁰

yat: *Divânü Lugâti’t-Türk*’te “Bir çeşit kâhinliktir. Belli başlı taşlarla (yada taşı ile) yapılır. Böylelikle yağmur ve kar yağdırılır, rüzgâr estirilir. Bu, Türkler arasında iyi bilinen bir şeydir. Ben buna Yağma ülkesinde şahit oldum, Orada yazın bir yangın çıkmıştı, mevsim yaz idi; bu şekilde kar yağdırıldı ve Ulu Tanrının izniyle yangın söndürüldü, şeklinde açıklanmıştır.⁴¹

yuy: *Divânü Lugâti’t-Türk*’te “yün, yün sümeği, pamuk” Argucadır. Yağma ve Karluk dillerinde de böyle denir, şeklinde bir açıklama getirilmiştir.⁴²

³⁵ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK, Ankara, 1939 (1992³), s. 340.

³⁶ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK, Ankara, 1939 (1992³), s. 379.

³⁷ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK, Ankara, 1939 (1992³), s. 408.

³⁸ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi II*, TDK, Ankara, 1940 (1992³), s. 278.

³⁹ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK, Ankara, 1939 (1992³), s. 467.

⁴⁰ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi II*, TDK, Ankara, 1940 (1992³), s. 116.

⁴¹ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III*, TDK, Ankara, 1941 (1992³), s. 3.

⁴² Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III*, TDK, Ankara, 1941 (1992³), s. 362.

çarun: *Divânü Lugâti’t-Türk*’te “çınar ağacı” anlamı verilmiştir. *Divânda* “çınar ağacı” anlamına gelen iki sözcük daha vardır. Bu sözcükler “çünük” ya da /ş/, /ç/ değişimiyle “şünük” olarak “çınar” anlamında geçer. *çarun* sözcüğü için Yağma diyalekti kaydı düşünülmüştür.⁴³ Clauson *çarûn* ‘plane tree (*Platanus orientalis*): kavak ağacı’ sözcüğünü *hapax legomanon* (tekveri) olarak vermekle yetinmiştir.⁴⁴ DTSI’de *çarun* “*çınara*, *platan*: çınar” anlamı verilmiştir. Clauson’daki gibi burada da sözcüğün kökeni ile ilgili herhangi bir açıklama yer almamaktadır.⁴⁵ Hasan Eren, TES’de *çınar* sözcüğünü açıklarken şunları söylemektedir: “Kâşgarlı Mahmud’a göre, Yağmalar çınar ağacına *çarun* adını verirler. Türkçe *çınar* sözü ile *çarûn* biçimi arasındaki benzerlik düşündürücüdür.”⁴⁶ Hasan Eren’in de üzerinde durduğu gibi *çarun* ile *çınar* arasında ilişki olduğunu biz de düşünmekteyiz.

Kaşgarlı’da “çınar ağacı” anlamına gelen diğer sözcükler *çünük* ve *şünük*’tür. Liğeti, on dördüncü yüzyıl Çince-Uygurca sözlüklerinde “uzun ömürlü ağaç” anlamına gelen *şünük* biçiminin görüldüğünü yazar. Clauson ise *çünük* sözcüğünün Kuzey Doğu şiveleri grubu dışında bütün Türk şivelerinde görüldüğünü söyler. Bu sözcük, Farsça “çınar” sözcüğünün karşılığıdır.⁴⁷

çigne: *Divânü Lugâti’t-Türk*’te Yağma kaydı düşünülen ilginç bir sözcük de “Mala; çiftçilerin “sürgü” dedikleri aygıt” anlamına gelen *çigne* sözcüğüdür.⁴⁸ Clauson, sözcüğün *çigne* ya da *çikne* biçiminde yer aldığını görüldüğünü ifade etmekte ve “a smoothing implement (düzleme aracı)”, is used both for ‘a mason’s trowel (duvarcı malası)’ and ‘a stone roller (taş silindir)’” karşılığını vermektedir.⁴⁹ DTSI’de *çigne* sözcüğü *çekne* maddesine gönderilmiş ve sözcük

⁴³ Besim Atalay, *Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK, Ankara, 1939 (1992³), s. 414.

⁴⁴ G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford University Press, 1972, s. 430b.

⁴⁵ Nadalyaev, V. M., D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şçerbak, *Drevnetyurkskiy Slovar*. Leningrad, 1969, s. 141a.

⁴⁶ Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara, 1999, s. 89-90.

⁴⁷ G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford University Press, 1972, s. 426a.

⁴⁸ Besim Atalay, *Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK, Ankara, 1939 (1992³), s. 435.

⁴⁹ G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford University Press, 1972, s. 416.

için “borona (tırmık)” karşılığı verilmiştir.⁵⁰ Dankoff-Kelly’de ise sözcük için “harrow (tapan, kesek kırma makinesi)” karşılığı verilmiştir.⁵¹

karakla-: *Divânü Lugâti’t-Türk*’te Yağma dilince “yol kesip mal almak” karşılığı verilmiştir. *ol tawariğ karakladı* “o yol kesti, mal aldı”.⁵² *karak* “yağma” sözcüğüne +*la* addan eylem yapan ekinin eklenmesiyle türemiş bir sözcüktür. Clauson’da sözcük için “yağmalamak” anlamı verilmiş, eylemin Harezm Türkçesinde de *karakla-* ‘çalmak’ anlamıyla yaşadığı belirtilmiştir.⁵³ DTSI’de “grabit’, proizvodit’ razboy (yağmalamak)” karşılığı verilmiştir.⁵⁴ Räsänen’de *karakla-* eyleminin kökeni olan *karak* sözcüğü yer almakta ve Orta Türkçede “yağma” karşılığında kullanıldığı beyan edilmektedir. Ayrıca *karak* sözcüğünden türeyen *karaç* “yağmacı” ve *karakçı* “yağmacı” sözcüklerine de değinilmiştir.⁵⁵ Kutadgu Bilig’de de görülen *karak* sözcüğünün **kara-* “yağmalamak” biçimindeki bir eyleme gitme olasılığı yüksektir. Talat Tekin, **kara-* eyleminin DLT ve KB’deki *karma* “yağma, talan” sözcüğünün kökü olan **kar-* eyleminin iki heceli ve daha eski bir biçimi olması gerektiğini savunmaktadır.⁵⁶ *karak* “yağma, talan” ve *karakçı* “yol kesen, yağmacı, yan kesici” sözcükleri Çağatayca metinlerde de görülmektedir.

otran: Kaşgarlı, “don, elbise” anlamını vermiş ve sözcüğü Yağmalardan duyduğunu ifade etmiştir.⁵⁷ Dankoff-Kelly’de “trousers (pantolon)” karşılığı verilmiş, *Divânü Lugâti’t-Türk*’te Yağma dilince kullanıldığı belirtilmiştir.⁵⁸

⁵⁰ Nadalyaev, V. M., D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şçerbak, *Drevnetyurkskiy Slovar*. Leningrad, 1969, s. 143b.

⁵¹ Robert Dankoff. [with James Kelly] Mahmud al-Kasğari, *Compendium of the Turkic Dialects* (Diwan Luyat at-Turk) III, Cambridge, 91.

⁵² Besim Atalay, *Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi III*, TDK, Ankara, 1941 (1992³), s. 338.

⁵³ G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford University Press, 1972, s. 652a.

⁵⁴ Nadalyaev, V. M., D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şçerbak, *Drevnetyurkskiy Slovar*. Leningrad, 1969, s. 425a.

⁵⁵ Martti Räsänen, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki, 1969, 235b.

⁵⁶ Talat Tekin, “Notes on Old Turkic Word Formation”, *Central Asiatic Journal*, c. 38, sy. 2, s. 244-281.

⁵⁷ Besim Atalay, *Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK, Ankara, 1939 (1992³), s. 108.

⁵⁸ Robert Dankoff. [with James Kelly] Mahmud al-Kasğari, *Compendium of the Turkic Dialects* (Diwan Luyat at-Turk) III, Cambridge, 44.

Clauson sözcüğün bir kez saptandığı belirtmiş, *Divânu Lugâti’t-Türk*’te kuşku olarak yer aldığı, alfabetik dizimin dışında *ürkün* ve *içgin* sözcükleri arasında bulunduğunu bildirmiş, “trousers (pantolon)” karşılığını vermiştir.⁵⁹ DTSl’de ve Räsänen’de sözcük yer almamaktadır. Sözcüğü kökeni hakkında şunları söylemek mümkündür. DLT’de geçen *utur-* “(saç, elbise) kesmek” eylemine – *an* eylemden ad yapan ekinin getirilmesiyle türemiş (< *utur-an+*) bir sözcük olduğunu düşünmekteyiz.

yazak: *Divânu Lugâti’t-Türk*’te “otlak” anlamı verilmiş, Yağma ve Tuhsı dillerinde kullanıldığı belirtilmiştir.⁶⁰ Dankoff-Kelly’de “pasture: otlak” karşılığı verilmiştir.⁶¹ Clauson’da sözcük için ‘grazing land, pasture (otlak)’ karşılığı verilip *yaz* “çayır, çimen” kökünden +*ak* eki ile türediği belirtilmiştir. Ayrıca *Divan*’da Yağma ve Tuhsı kaydının verildiği belirtildikten sonra hapax legomanon (tekveri) olduğu da ifade edilmiştir.⁶² DTSl’de *yazaq* için “pastbişe: (otlak)” karşılığı verilmiştir.⁶³

Kısaltmalar

DLT	Divânu Lugâti’t Türk
KB	Kutadgu Bilig
Dankoff-Kelly	Compendium of the Turkic Dialects (Diwan Luğat at-Turk)
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
DTSl	Drevnetyurkskiy Slovar’
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
TDK	Türk Dil Kurumu
TKAE	Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü
TTK	Türk Tarih Kurumu
TES	Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü
yay.	Yayımlayan

⁵⁹ G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford University Press, 1972, s. 66a.

⁶⁰ Besim Atalay, *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi III*, TDK, Ankara, 1941 (1992³), s. 16.

⁶¹ Robert Dankoff, [with James Kelly] Mahmud al-Kasgarî, *Compendium of the Turkic Dialects* (Diwan Luğat at-Turk) III, Cambridge, 220.

⁶² G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford University Press, 1972, s. 985.

⁶³ Nadalyaev, V. M., D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. .M. Şçerbak, *Drevnetyurkskiy Slovar’*. Leningrad, 1969, s. 251a.